

MÁRKUS LÁSZLÓ

**Észrevételek Talpassy Tibor „Két nagy – két világ” című
visszaemlékezéséhez**

Az Irodalomtörténet 1971/4. száma Vallomás rovata „Két nagy — két véglet” címmel közli Talpassy Tibor visszaemlékezését. Miután minden emlékirat a történettudományok forrásai közé tartozik, múlhatatlanul szükségesnek látom —

mondhatnám lelkiismereti kérdésnek —, hogy megtegyem forráskritikai észrevételeimet, annál is inkább, mert sorsdöntőnek tartom politikai gondolkodásunk Horthy-korszakbeli vonulatainak tisztázását, a progresszív és retrográd erővonalak lehetőség szerint minél élesebb megrajzolását. Úgy érzem, hogy Talpassy Tibor visszaemlékezése ebből a szempontból alapvető korrekcióra és kiegészítésre szorul. A korszak kutatói, akár az irodalomtörténet, akár az ideológiatörténet művelői, ki kell szűrjék a „szubjektív” mozzanatokot, fel kell ismerjék az ellentmondásokat a szövegben és — nem utolsósorban — a korszak, 1935—1945 egészebe kell helyezték a Talpassy által leírt epizódot.

1. A magyar történelem eme igen gyászos 10 esztendejének intellektuális életét, szellemi áramlatait véleményem szerint fasiszta-antifasiszta szellemi áramlatok, politikai csoportosulások összmozgásában lehet csak vizsgálni, mérlegelni, progresszív és retrográd irányukat meghatározni. Ha ebből a szemszögből vizsgáljuk a Talpassy által előadottakat, egészen más megvilágításba kerül Nagy Lajosnak és Kodolányi Jánosnak az intellektuális és politikai szférában történt elhelyezkedése. Hangsúlyozom, hogy ez a megközelítés nem írói teljesítményük művészi megítélésére vonatkozik — amivel tudományos igénygel nem tartom magam hivatottnak foglalkozni —, hanem a korszak politikai eszmeáramlataihoz, csoportosulásaihoz, az íróknak mint publicistáknak az intellektuális elkötelezettségükhöz való viszonyukra. Ezek azok a pontok, ahol Talpassy visszaemlékezését — enyhén szólva — szubjektívnek, világnézetileg tisztázatlannak, bizonyos esetekben félrevezetőnek tartom.

2. A visszaemlékezés ideológia- és sajtótörténeti szempontból „punctum saliens”-e a korszak kutatói számára Talpassy következő megállapítása:

„Nagy Lajost lesújtotta a visszautasítás (ti. hogy Kodolányi abbahagyta — Talpassy szerint — az oroszországi napló közlését), mint a továbbiakban kitűnik, bizony ez az intermezzo lett a kezdete annak a cseppet sem áldott viszonyoknak, ami közötté és Kodolányi között a harmincas évek második felében kialakult.”

Talpassy szerint ilyen szubjektív oka volt a két író ellentétének, erre bizonyíték a több mint három évtized távlatából novella-szerű élelénkséggel reprodukált párbeszéd-sorozat. A korszak kutatója azonban — anélkül, hogy kétségbe akarná vonni a szerző kitűnő memóriáját — kénytelen más dokumentumokat is igénybe venni, ha az ellentétet magyarázni kívánja. És ez nem is olyan nehéz. Itt csak egyetlen, de döntő „intermezzóra” hívom fel a figyelmet, nevezetesen Kodolányi és Nagy Lajos 1939 évi publicisztikai megnyilatkozásaira. A publicisztika tette ugyanis elsősorban lehetővé az írástudók számára a társadalmi tudat aktuálpolitikai befolyásolását, s fejezte ki világnézeti hovatartozásukat, állásfoglalásukat. Kodolányi az Új Szellemi Front létrejöttétől kezdve — amelyben egyébként szkeptikusan ugyan, de Nagy Lajos is helyet foglalt — a negyvenes évek elejéig ha nem is teljesen egyenesvonalúan, de a fasiszta tábor szövetségeseként hallatja hangját a napi politikájában. 1939. július 31-én indult a Nemzetőr, a Turul Bajtási Szövetség hetilapja, a címlapon a következő felirattal: főszerkesztő Kodolányi János. A Nemzetőr fasiszta szellemiségű lapként indult — a hazai svábok elleni kirohanásaival együtt —, Kodolányi 1940. február 19-ig volt e hetilap főszerkesztője. Kiválása után még az 1940. február 26-i szám is hangsúlyozza, hogy Kodolányi és a Turul között nincs ellentét. Az 1941. július 7-i szám az úgynevezett Erdős—Kodolányi plágium vitában is kiáll Kodolányi mellett. A Nemzetőr már Kodolányi főszerkesztősége alatt is kimeríti az izgatás útján elkövetett háborús büntettet. Néhány példa.

Rögtön az első szám, amelynek vezércikkét „Az egyenes út” címmel Kodolányi írta, Petőfi útját hirdeti követendőnek. De hogy a lap mit ért ezen, arra nézve talán elég idézni a felelős szerkesztő Turul-vezér Ambrus József „Húsz év után” című cikkéből. Ambrus a Turulban, annak szervezetében és eszméjében látja a magyar jövődőt: „Az általa hirdetett eszmék alapján épül fel a jövő Magyarországa” — írja. Az eszme lényege: „A zsidóság kétségtelenül a legveszedelmesebb. Ezernyi formájában a zsidó mimikri számtalan arcával itt áll előttünk, majdnem olyan veszedelmesen, mint a nagyra tartott első vagy második zsidótörvény előtt.”

A Nemzetőr az ellenforradalmi rendszer jobboldali ellenzékeként lépett fel, a kormánypárt imrédysta szárnyával rokonszenvezve, annak frazeológiáját hirdetve, kádereit szervezve. Maga Kodolányi forró lírai szavakban emlékezik meg 1939 őszén a Turul követtáborozásáról, amelynek részvevője volt. (*Kodolányi János*: Az ifjúság Rákosmezeje, Nemzetőr, 1939. november 13. 3. l.). A Nemzetőr „nekrológja” Az Est megszünésekor így fejezi ki Kodolányi véleményét korábbi munkahelyéről („az Est-lapok délutáni orgánumánál kereste a napi betevő falatot” — írta Talpassy): „Húsz esztendei küzdelmünk után, melyet a zsidó sajtó ellen folytattunk, ma elérteztünk ahhoz a pillanathoz, hogy mi is elhelyezhessük koszorúnkat a legzsidóbb, a legdühödöttebb, a legdestruktívabb sajtóorgánum fejfájára.” Majd idézetek Az Est „destruktív” szövegeiből 1917— 19-ből és utána ez a kommentár: „Ilyen írások után is húsz esztendeig élhetett ez a lap? Érdemes ezen elgondolkozni és érdemes ebből a konzekvenciákat levonni.” Ezt a kormányzat megtette ugyan a Sajtókamarával, de a Nemzetőr és főszerkesztője ezt kevesellte. Pedig a legkobbattansabb, bár nem „fajtisztá” baloldali publicisták kezéből kiűtötték a tollat és kijelölték útjukat a fasiszta haláltáborok felé.

Éppen a Sajtókamara felállítását, a szellemi élet egyre rohamosabb fertőzöttsége, Bálint György (akit Kodolányi már 1935-ben szalonszociológusnak, a polgári baloldallal „egyhúron pendülőnek” titulált), Zsolt Béla és más publicisták elnémitása adta ugyanebben az időben a tollat Nagy Lajos kezébe, 1939 júniustól őszig „Nagy Lajos különvéleménye” címmel, saját költségén és kiadásában jelentette meg maróan gúnyos cikkeit, támadva benne mindent és mindenkit, aki a legkisebb engedményt tette az intellektuális szférában az irracionális musznak, a fajelméletnek, a fasiszta ideológiának. Nemesak egyes „megtévedt” népieseknek szólt, hanem például a Nyugatnak is. Konkrétan Illés Endrét kritizálta meg baloldallelens megállapításai miatt, amelyeket az egy könyvkritikában a baloldaltól elhatárolandó tett.

Úgy gondolom, hogy ez a néhány dokumentum illetve ezek szembeállítását meggyőző bizonyíték, hogy nem csak és nem is elsősorban személyi ellentétről volt szó Nagy Lajos és Kodolányi János és más írók között. Legfeljebb annyiban, hogy az elvhűség és elvi ingadozás vagy elvtelenség személyi ellentéteket is eredményez a világnézeti vagy jellembeli divergenciák miatt.

3. Talpassy látásmódjában Kodolányi János az adott korszak intranzigens baloldali írástudójaként magasztosul fel, ugyanakkor Nagy Lajos „bágyadt kiábrándultságát” szembeállítja Kodolányi „sziporkázásával”. Egyik oldalon láthatjuk Kodolányit, az önzetlen, a „Szabadságot társadalmi munkában” szerkesztő harcost, a másikon a „közismerten anyagias” Nagy Lajost. Világnézetileg Kodolányi „a fajelmélet megszállottságát közvetítő nácizmussal szemben a céltudatos védelem megszervezésének fontosságára igyekezett felhívni a figyelmet úgy, hogy megmutatta hová vezet a fejvesztett kapkodás”. Nagy Lajos társadalomszemléletét viszont az „éppen csak foszforeszkáló rosszmájúság”

jellemezte. Nyilván ezek az erények és gyengeségek hatottak Talpassy világnézetére, mint írja: „A szocializmus-ellenes propaganda hatásait akkor már sikerült levetkőznöm — sokban éppen Kodolányi látókörtágító felvilágosításai nyomán —, de úgy találtam, Nagy Lajos észrevételei sok kedvezőtlen elképzelést újra feltámasztanak bennem.”

Itt szeretnék kitérni néhány szóban a Talpassy—Lázár vita fő pontjára is: miért hagyta abba Nagy Lajos az oroszországi napló közlését, illetve milyen szerepe volt ebben Kodolányi Jánosnak. Talpassy Lázár visszaemlékezését lényegében koholmánynak minősíti e vonatkozásban, és ezt a Kodolányi és Nagy Lajos kávéházi beszélgetésére alapozza. Az előzményeket így írja le: „A napló-sorozat éleszti az emberben a kritika hajlamot” — jelentette ki ő Kodolányinak, mire az így válaszolt: „Emiatt semmi szükség erre az útinaplóra”, majd „be-fejezzük Lajos nyavajgását cimborám. Nem folytatjuk az oroszországi beszámolót.” Mondta ezt Kodolányi 1935 május második felében. Három héttel azelőtt viszont, 1935. április 28-án a Szabadságban Egyszerű beszéd címmel ezt írta Kodolányi:

„A Nouvelle Revue Française ez évi áprilisi számában André Gide folytatja naplószerű feljegyzéseinek közlését. E rendkívül szellemes és páratlanul őszinte soroknak olvasásakor lehetetlen össze nem hasonlítanunk a nagy francia író kíméletlen őszinteségét a nálunk uralkodó s az utóbbi időben egyre jobban elharapozó taktikázással, az ő egyenességét a nálunk szokásos takargatásokkal, az ő magától értetődő természetes nyíltságát a mi elburkoló módszereinkkel. Valaki azt mondta egyszer: »Azért van nyelvem, hogy elhallgassam a mondani-valómat.« Ezzel szemben Gide valósággal a puritánok szigorúságát szegezi az olvasó, a társadalom, a megszokott kaptafaszemlélet, a konvencionális álerköles ellen.

Minden olyan vélemény — mondja Gide —, amelyhez érdek tapad, gyanús nekem. Félek, hogy meg vagyok vesztegetve, ha valami előny származik abból, amit hirdetek . . . Természetem szerint — folytatja meglepően ezt a következetes forradalmár szellem — nem vagyok egyáltalán forradalmár ezen felül, ami személyemet illeti csak gratulálhatok magamnak a dolgok mai állapotához. De látjátok éppen ez bánt, hogy gratulálhatok! Hogy azt kell mondanom magamnak: Ha nem a szerencsés oldalon születtem volna, talán nem így gondolkodnál. Azt kell gondolnom: ha konzervatív vagy kiváltságaidat akarod konzerválni és utódaidra hagyni!”

A lapnak ugyanez a száma közli Nagy Lajos naplójának huszadik közleményét. Három hét alatt tehát Kodolányi oly mértékben változtatta véleményét, amint ezt Talpassy emlékezete elének vetíti. Gide-től április 28-án még nem féltette a Szovjetunióról kialakítandó képet, de május második felében Nagy Lajostól már igen.

Talpassy elismeri, hogy Nagy Lajos a következőket mondta Kodolányinak: „Köszönöm, ne verd a lapot fölösleges kiadásba! Nem tartok igényt semmire. Nem akartam több folytatást írni.” Ezek szerint Nagy Lajos nem is akart több közleményt írni. Arra nézve, hogy Lázár valótlanul állít a kézirat elégetéséről, Talpassy perrendtartás-szerű bizonyítéka a következő: Nagy Lajos a tudósítást „folytatásról-folytatásra írta” — mint mások (erre más bizonyítékot nem hoz), továbbá „nem is történéhetett (elégetés — M. L.), mert mint a szerkesztőségben mindenki tudta, kész kézirat nem is létezett, a részeket Nagy Lajos folytatásról-folytatásra írta”.

Ezek Talpassy bizonyítékai arra nézve, hogy Lázár Vilmos nem az igazat írta. A fentiek alapján helyesnek látszik Talpassy emlékeit kritikával mérlegelni, én is ezt tettem, amikor tényekre hivatkozom és nem pedig saját memóriámra. A Lázár Vilmos által előadottakat ugyanis — bár a párbeszédre szószerint nem tudok visszaemlékezni — magam is hallottam Nagy Lajostól és Agárdi Ferencetől.

Végül hadd kérdőjelezzem meg Talpassy cikkének alábbi kissé homályos megállapítását: „Nem akarta elismerni (ti. Kodolányi Nagy Lajosról — M. L.), hogy az alakuló polgári világban az elkispolgáriasodás természetes folyamat s ugyanolyan dezorganizáltság jele, mint a céltudatos hatalom által fenyegetett kisebb nemzet belső széthúzása.” Tehát Kodolányi — nyilván — ebben az időszakban elítélte a „kisebb nemzet belső széthúzását”. Ez az 1935—45 közötti korszak „népi-nemzeti egységének” olyan felfogása, amely ellenforradalmi terminológiával az adott időszakban a „destruktív”, tehát baloldali irányzatok és áramlatok ellen irányult. Történet szemléletünkben sajnálatos módon még korántsem tisztázott e korszak eszmeáramlatainak, politikai csoportosulásainak szerepe. Talpassy visszaemlékezésében arról ír, hogyan „dörögtek” Gömbös orra alá a népi írók, ugyanakkor Kodolányi „Fegyvertánc az új szellemi front körül” című cikksorozatában a Szabadságban egyáltalán nem ilyen kritikusan fogalmazott; ami pedig a „baloldali gáncoskodókra”, József Attilára, Bálint Györgyre, Ignótus Pálra vonatkozott, teljesen egyértelmű, az ellenforradalmi terminológia jobboldali frazeológiája volt (Szabadság, 1935. május 19.). Körülbelül egyidőben a Talpassy által rögzített beszélgetéssel Kodolányi, védvén az új szellemi fronthoz való csatlakozást, így írt: „Sőt a marxizmuson túlmenően is mint magyar csapást néztük a kapitalizmust is és ha Lenin mozgalma legnagyobb, sőt talán egyetlen igazi hajtóerejét annak az átgúrásnak köszönheti, melyet a marxizmuson végzett s mellyel azt oroszra, sőt mongollá tette, úgy kell nekünk is megtartanunk mindent a marxizmusból, ami számunkra használható, s ami törvény, de hozzágyúrni is a magyar viszonyokhoz, népiséghez, magyar ösztönökhöz és követelményekhez mindazt, ami abban átgúrandó és átalakítandó” (Szabadság 1935. máj. 26.). Ezt Kodolányi a Turul Bajtársi Szövetség lapjában kísérelte meg, Nagy Lajos pedig különvéleményében. Az utókor ítélhet, hogy kire hatott kettőjük közül serkentően József Attilának az Új Szellemi Front tagjaival szembeni történelmi jelentőségű és azóta is élő figyelmeztetése: „Ők azok, akik úgy látszik nem tudják megbocsátani, hogy annak idején gyöngének bizonyultak, elvesztették a fejüket, mi pedig helyünkön állottunk, sőt megtámadtuk őket, jóllehet fiatal irodalmunknak legismertebb tagjai álltak össze az Új Szellemi Frontba.”

Nagy Lajos igen hamar felismerte azt, hogy hol a helye a harcban, és ehhez következetesen hű maradt. A magyar valóság ismerete íratta vele egy év múlva, 1936-ban az intellektuális életünkre oly jellemző halhatatlan szatíráját a „Kopaszok és hajások világharca” című írását. E szatíra tanúságtételül szolgál Talpassy Tibor visszaemlékezése. Érvényes a szatíra Nagy Lajosra, de érvényes Horváth Zoltánra is, aki a „perzekutori” szellem megtestesítőjeként elevenedik fel Talpassy Tibor emlékezetében. Talpassy később ugyan, de észrevette a „személyi kultusz káros kinövéseit”.

[1972 április]

E rövid vitacikket még Lázár Vilmos életében írtam, leközlését sem az Irodalomtörténet, sem a Valóság nem vállalta. — M. L.